

Jonathan Lopez

De laatste Vermeer

Han van Meegeren – vervalser en verrader

Vertaald door Koen Kleijn

2020 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Oorspronkelijke titel *The Man Who Made Vermeers*

© 2008 Jonathan Lopez

© 2020 Nederlandse vertaling Uitgeverij Prometheus en Koen Kleijn

Omslagontwerp CMRB

Foto omslag Koos Raucamp/Anefo/Nationaal Archief, cco

Foto auteur Matthew Septimus

Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 4118 9

1

De collaborateur

Op 29 mei 1945 kwamen ze hem halen. 's Avonds, kort na negen uur,¹ liep luitenant Joop Piller van zijn hoofdkwartier op de Herengracht naar het huis Keizersgracht 321, vlakbij. Een bewapende soldaat vergezelde hem. Ze hadden een auto tot hun beschikking, een van de weinige voertuigen in de stad die nog functioneerden, maar die avond waren ze niet van plan de auto te gebruiken. Ze wilden Han van Meegeren te voet opbrengen naar de gevangenis op de Weteringschans, lopend over straat, met de loop van een geweer in zijn rug.

Het was koud en vochtig in Amsterdam. Het had de hele dag af en aan geregend. Het was volkomen donker: er waren geen straatlantaarns, geen verlichte huizen, geen helder brandende lampen achter de ramen. Al maanden waren de elektriciteit en het gas in de hoofdstad afgesloten. Hitler had beloofd dat het bezette Nederland onder zijn leiding een glorieus nieuw tijdperk zou binnengaan, maar in plaats daarvan had hij het land teruggevoerd naar de tijd van de kaars en de olielamp. Zelfs nu de Duitsers waren verslagen zou het nog weken duren voor de elektriciteit weer normaal zou functioneren; gas zou pas tegen de winter weer gewoon geleverd worden. Natuurlijk waren het Nederlandse volk nog andere, veel ernstiger zaken aangedaan, dingen die nooit meer rechtgezet zouden kunnen worden.

Keizersgracht 321, Amsterdam,
het woonhuis van Han van
Meegeren.

Luitenant Piller klopte op de deur van Van Meegerens huis, een elegant, eeuwenoud grachtenpand, en kondigde zichzelf aan als een officier van de voorlopige militaire regering, het 'Militair Gezag'. Toen de introducties achter de rug waren namen de zaken hun gewone loop. Van Meegeren, met zijn zilveren haardos, een kleine man, maar met een grote, bijna theatrale aanwezigheid, zei dat hij volstrekt niets begreep van Pillers vragen over de Vermeer die Hermann Goering zich mogelijk toegeëigend had. Over de vijf andere Vermeers met Bijbelse voorstellingen, die luitenant Piller met Van Meegeren in verband had weten te brengen, kon hij geen enkele nadere informatie verschaffen. Piller vroeg toen hoe Van Meegeren toch zo rijk had kunnen worden, in de algemene ontberingen van de oorlog. Piller noteerde in zijn verklaring voor het dossier: 'Hij verklaarde mij, dat hij een aantal primitieven had verkocht en op deze wijze aan zijn geld was gekomen.'² Piller had al zo veel mensen geïnterviewd dat hij beter wist. Hij maakte Van Meegeren meteen duidelijk dat het spel voorbij was.

Van Meegeren beschreef later zelf dat hij tijdens de wandeling naar de Weteringschans, van ongeveer een kilometer, stoïcijns en onbewogen was gebleven.³ Als dat zo was, dan was dat geen kleinigheid: collaborateurs op weg naar de gevangenis werden vaak belaagd en uitgehouwd door boze omstanders, ook 's avonds, nu er geen avondklok meer van kracht was. In de drie weken sinds het einde van de oorlog in Europa was de openbare vernedering van verraders en collaborateurs een vast bijverschijnsel van de overwinning geworden. Duizenden 'foute' Nederlanders die met de Duitsers hadden samengewerkt werden in het hele land afgemarcheerd naar de gevangenis, soms één voor één, soms in grotere groepen, struikelend, de handen vastgeklampt in de nek, de gezichten verkramppt van angst.

Tijdens de oorlog was het Huis van Bewaring aan de Weteringschans gebruikt als een verzamelplaats voor Amsterdamse joden die in nachtelijke razzia's waren opgepakt. De familie van Anne Frank had hier vastgezetten voor ze naar de concentratiekampen was afgevoerd. De gevangenis lag op een steenworp afstand van het Rijksmuseum, midden in de stad, en was voor de Gestapo een

geschikte plek voor de nauwkeurige administratie van hun wijd-
verbreide moordmachine. Ook leiders van het verzet werden op de
Weteringschans gevangengezet; sommigen werden er gemarteld,
sommigen werden er geëxecuteerd. Dat die sombere negentiende-
eeuwse gevangenis met zijn hoge muren nu werd gevuld met nazi-
vriendjes en -helpers gaf een wrang gevoel van rechtvaardigheid –
symbolisch misschien, maar het gaf een soort voldoening.

Toen ze uiteindelijk bij de gevangenis aankwamen gaf luitenant Piller Van Meegeren nog een laatste kans om de waarheid te vertellen. Hij droeg hem op een lijst te maken met de namen van de mensen die hem de Vermeers hadden geleverd.⁴

‘Ze probeerden me te laten praten,’ herinnerde Van Meegeren zich later, ‘maar dat lukte ze niet.’⁵

Vanwege zijn koppigheid werd hij in eenzame beperking opgesloten. De bewakers deden de deur kort na elf uur ’s avonds achter hem dicht. Wat luitenant Piller betrof mocht Van Meegeren daar tot het einde der tijden zitten weggroten.

Joop Piller was geen beroepssoldaat en hij was ook geen expert in de kunstgeschiedenis. De fijnere details van Van Meegerens geval begreep hij niet, en veel van zijn aannames over wat zich had afgespeeld bleken later fout. Maar Piller benaderde de zaak, zoals alles wat in de chaotische dagen kort na de bevrijding op hem was afgekomen, doelbewust, en met passie. ‘Duidelijk was ook, dat ik collaborateurs niet aardig vond,’ zei hij later.⁶ ‘Er was te veel in mijn leven gebeurd om vriendelijk tegen dat soort mensen te zijn. Ik was toen ook extremer, ik was jong en ik had veel doden gezien en haatte alles wat met de Duitsers had samengewerkt.’

Joop Piller zag zichzelf als ‘een gewone joodse jongen’.⁷ Hij woonde heel tevreden in Amsterdam tot mei 1940, toen de Duitsers Nederland binnenvielen. Hij zag al snel in dat het beter was met zijn vrouw en dochttertje uit te wijken naar het platteland. Piller was toen 26, een magere jonge man, opgeleid in de kledingindustrie. Hij had geen enkele ervaring met leven op het land, maar hij benutte zijn tijd tussen de boerderijen en de akkers van het

Joop Piller en zijn vrouw met de Britse agent Dick Kragt (staand), ca. 1944.

kleine dorpje Emst goed. Hij werd lid van het lokale verzet. Hij zocht actief naar onderduikadressen voor joodse kinderen uit de grote steden, betrouwbare boerenfamilies die jonge ‘gasten’ konden opnemen. Hij zorgde langs clandestiene weg voor valse identiteitspapieren en bonkaarten, hij brak in bij Duitse opslagplaatsen op zoek naar voorraden, en hij hield zijn ogen open voor de ongewenste aandacht van verklikkers.

Zijn ondergrondse netwerk liep gesmeerd, toen de dappere Piller opeens werd geconfronteerd met nieuwe verantwoordelijkheden: op een dag in 1942 viel de Britse geheim agent Dick Kragt uit de lucht, met urgente orders uit Londen. Kragt was per parachute gedropt in Nederland met de opdracht geallieerde piloten die boven bezet gebied waren neergeschoten te helpen. Ze hadden onderdak en bescherming nodig, en ze moesten vervolgens door de frontlinies naar veilig gebied worden gebracht. Piller en Kragt

zouden dat gedurende de volgende tweeënhalft jaar herhaalde malen samen gaan doen. Het bestaande ondergrondse netwerk werd uitgebreid om deze nieuwe opdracht te kunnen vervullen.

Tegen de tijd dat hij Van Meegeren ontmoette was Piller aangesteld als officier in het nieuw opgerichte Nederlandse leger. Hij had een leidende rol op zich genomen in het onderzoek naar de gebeurtenissen rond de beroemde Kunsthandel J. Goudstikker nv in Amsterdam. Omdat de eigenaar van de firma joods was, en direct na de invasie op de vlucht naar Engeland was gestorven, was de zaak kort daarna overgenomen door een van Hermann Goerings beulsknechten, een Beierse bankier genaamd Alois Miedl.⁸

Miedl werd in de oorlogsjaren dé man die Duitse avonturiers opzochten als ze in de bezette Nederlandse hoofdstad op bezoek kwamen. De mollige Miedl bracht zijn avonden doorgaans door met een kring van ambitieuze jonge nazifiguren, die meestal bijeenkwamen in de bar van het Amstel Hotel. Hij gaf diners voor mensen als Ferdinand Hugo Aus der Fünten, de ss-Hauptsturmführer die belast was met het transport van Nederlandse joden naar de vernietigingskampen in Oost-Europa. Als er hoog bezoek uit Berlijn naar Amsterdam kwam, dan was het Miedl die de gasten trots rondleidde door de loodsen waar het van joden geroofde bezit lag opgeslagen: zilver, meubels, porselein, horloges, trouwringen, kinderspeelgoed. Luitenant Piller rapporteerde aan de geallieerde rechercheurs dat hij ervan overtuigd was dat Miedl de firma Goudstikker had gebruikt als dekmantel voor het witwassen van gestolen kunst in contant geld, waarmee spionageactiviteiten van de Abwehr werden gefinancierd.⁹ Aangezien Miedl tegen het eind van de oorlog net op tijd was ontkomen naar Spanje, naar het veilige regime van de falangisten van Franco, leek dat een meer dan geloofwaardige theorie. Het ging Piller om groot wild: spionnen, informanten, de verborgen financiële activiteiten van het Derde Rijk. In de loop van zijn onderzoek naar die zaken was hij op het geval-Van Meegeren gestuit.

Piller verklaarde later: 'Ik ontdekte toen, dat door middel van Miedl een schilderij was verkocht, voorstellende de "Overspelige

Vrouw” en toegeschreven aan Johannes Vermeer, door Miedl gekocht voor f. 1.650.000.- en door dezen verkocht aan Hermann Göring. Door het hooren van verschillende tusschenpersonen kwam ik tot de ontdekking, dat dit schilderij afkomstig moest zijn van den schilder Han van Meegeren. Door het hooren van verschillende andere menschen, kwam ik tot de ontdekking, dat er nog een vijftal schilderijen van Johannes Vermeer in den handel waren gebracht sedert 1937 en dat ook deze schilderijen afkomstig waren van Van Meegeren voornoemd. Ik heb mij toen tot Van Meegeren gewend om inlichtingen.¹⁰

Van Meegeren was echter duidelijk niet iemand die zomaar openheid van zaken gaf. De man was een collaborateur, daar was Piller heel zeker van, en net als alle collaborateurs had Van Meegeren zijn sporen zorgvuldig uitgewist. Hoewel Piller had kunnen vaststellen dat Van Meegeren door verschillende handelaren en stromannen een directe connectie had met de Vermeers, liep het spoor daarna dood.¹¹ De experts die Piller consulteerde zeiden allemaal dat deze specifieke Vermeers onderdeel moesten zijn geweest van een bijzondere cyclus van schilderijen, vooral bijzonder omdat Vermeer vrijwel nooit religieuze onderwerpen had geschilderd. Er werd verondersteld dat Vermeer ze had geschilderd voor een katholieke schuilkerk;¹² als die schilderijen daar ooit samen hadden gehangen, dan lag het voor de hand dat Van Meegeren en zijn handlangers ze uit één enkele collectie hadden geroofd. Maar welke dat was, en waar, en wie daar verder bij betrokken waren?

Op 11 juni 1945 bracht Piller Van Meegeren over van de Weteringschans naar een speciale ondervragingsruimte aan de Apolloaan.¹³ Daar verhoorden Piller en zijn mannen Van Meegeren een hele dag, non-stop, zonder pauze. Van Meegeren gaf niets toe. Als hem een vraag werd gesteld dan draaide hij zijn hoofd af en keek naar de muur, of hij gaf een uitgebreid maar volkomen onbegrijpelijk antwoord. Piller koos vervolgens voor een meer agressieve tactiek. Hij vertelde Van Meegeren dat de geallieerden Miedl in Spanje hadden opgespoord – wat waar was. Piller zei dat Miedl bereid was onder ede te verklaren dat Van Meegeren

naar de firma Goudstikker was gekomen met het duidelijke doel om zaken te doen met hooggeplaatste Duitsers, een dreigement dat Piller geheel uit zijn duim zoog.¹⁴ Als Van Meegeren zou blijven weigeren de namen van zijn handlangers te onthullen, dan zou Piller hem ook zonder schuldbekentenis aanklagen voor zakkendoen met de vijand, op basis van Miedls veronderstelde getuigenis.

Piller vroeg Van Meegeren nog één laatste keer waar Hermann Goerings Vermeer vandaan was gekomen. Hij herinnerde zich later dat Van Meegeren zich naar hem toe wendde: 'Na vierentwintig uur heeft hij gezegd: "Ik heb het gedaan, ik heb het geschilderd."' ¹⁵

Misschien wel voor de eerste keer in zijn leven was Han van Meegeren volkomen oprecht, en tot Pillers eigen complete verbazing geloofde hij Van Meegerens bekentenis vrijwel onmiddellijk. 'Ik was er ook zeker van,' merkte Piller later op. 'Van Meegeren heeft het gedaan. Omdat het helemaal in de aard van de mens lag. Hij was iemand die zich miskend voelde door iedereen die met kunst te maken had. Hij wilde de wereld bewijzen wie hij werkelijk was... Als je in die vierentwintig uur de psyche van die man leert kennen, is dat volkomen geloofwaardig.' Dat was het inderdaad. Opeens zag Joop Piller, die net zelf door vijf jaren van David-tegen-Goliath-strijd was gekomen, iets in Van Meegeren wat hem eigenlijk wel beviel.

Luitenant Piller had geen enkele twijfel over de beweringen van Van Meegeren, maar sommigen van de kunstexperts die bij de zaak betrokken waren bleven sceptisch. Wat ze bovenal moeilijk te geloven vonden was dat Vermeers *Emmaüsgangers* in werkelijkheid een moderne vervalsing was.¹⁶ Pillers opzienbarende ontdekking bleef daarom vooralsnog een goed bewaard geheim, terwijl het onderzoek dat moest bepalen of Van Meegeren de waarheid vertelde werd voortgezet. In die periode van wachten leerde Piller zijn eigenaardige gevangene wat beter kennen, en hij begon hem buitengewoon te bewonderen. De jonge luitenant werd gechar-

Een Britse soldaat te midden van de ruïne van Hitlers Rijkskanselarij in Berlijn, juli 1945.

meer door Van Meegerens relaas hoe hij de hooggeplaatste en hooggeleerde heren had weten te bedotten. Hij wist zeker dat zijn vertrouwen in het verhaal van de vervalser op den duur bevestigd zou worden.

Op 11 juli 1945 publiceerde de net legaal geworden communistische verzetskrant *De Waarheid* echter een artikel op de voorpagina dat de hele theorie van Piller over de zaak-Van Meegeren op losse schroeven zette. Een jonge correspondent in Berlijn, Jan Spierdijk, had rondgekeken in de ruïnes van de Rijkskanselarij, het ooit zo imposante hoofdkwartier van de naziregering. Op de marmeren vloeren lagen daar nu enorme hopen puin. Toen Spierdijk door Hitlers verlaten persoonlijke bibliotheek liep, vlak naast